

עדנה לומסקי-פדר ותמר רפופורט. ישראלים בדרכם: סיפורי הגירה של צעירים מברית המועצות לשעבר. ירושלים: מאגנס. 2012. 283 עמודים

יורי טפר*

בשעה שמדינת ישראל מציינת ברוב פאר והדר 25 שנים לעלייה הגדולה ממדינות ברית המועצות לשעבר, עולות מחדש השאלות בדבר השתלבותם של העולים שהגיעו בעליית ענק זו ובמקומם הנוכחי בחברה הישראלית. אף שרבע מאה עברה מאז הגיע לישראל נחשול אנושי זה, כאשר מתחיל הדיון הציבורי בדבר גורלה של עליית שנות התשעים מתגלה עדיין כי רבים בציבור הישראלי הרחב וגם בקהילת המחקר ממשיכים להיות שבויים בתפיסות פשטניות וסטראוטיפיות מיושנות כאשר מדובר בנושאי שייכות וזהות. לפתע שייכותם והשתלבותם של העולים נבחנות דרך קריטריונים שזה שנים אינם משמשים אפילו את החברה הישראלית הוותיקה ואף לא היו בסיס לקביעת מדיניות כלפי העולים ממדינות חבר העמים. ספרן של עדנה לומסקי-פדר ותמר רפופורט תורם תרומה חשובה להבנת המורכבות שבתהליכי ההשתייכות של עולי העלייה "הרוסית", ובעקיפין מבהיר ביתר שאת את מצבו של הנרטיב הציוני בחברה הישראלית כולה.

הספר בוחן את הסוגיה הרחבה של שייכות בהגירה, "כלומר הגורמים המחוללים או המונעים את קבלת המהגר ואת תחושתו שהוא שייך למקום החדש שהגיע אליו" (עמ' יא). בפרט מתמודד המחקר עם הנטייה של השיח הציבורי בישראל לפרש כחוסר השתלבות את הסירוב של עולי שנות התשעים לקבל כפשוטו את האתוס הציוני המסורתי. המחברות מראות היטב את היתכנותן של זהויות רב-ממדיות מורכבות, לא דיכוטומיות, של העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר. אולי לראשונה הם מוצגים כסוכן פעולה עצמאי ואקטיבי, המפרש באופן פעיל את סביבתו הסמלית, ולא כגורם סביל המסתפק בקבלה או דחייה של דגמי זהות מוגמרים המוצעים לו. עם זאת, קבלתם של העולים את עיקריו של הנרטיב הלאומי הישראלי הקנוני, המגולמים ב"הנחה הציונית [...] שישראל היא בית לאומי-יהודי" (עמ' יג), מאפשרת להם להצטרף לקולקטיב הישראלי. הפרשנויות של הנרטיב הלאומי שהעולים מציעים, הגם שאינן תואמות תמיד את דגם הלאומיות המסורתית, הן בגדר הצהרת נאמנות סמלית ללאום.

הספר מבוסס על ניתוחם הפרשני של 43 סיפורי הגירה של סטודנטים וסטודנטיות, יהודים על פי תפיסתם העצמית, שהגיעו לישראל בתחילת שנות התשעים מרפובליקות שונות של ברית המועצות לשעבר. הוא דן בדרכים שבהן המרוויינים תופסים את אבני הבניין המכוננות את אתוס השיבה הציוני, המורכב מרבדים רבים, ובהם אנטישמיות, שואה, הגבר הלוחם והקיבוץ. פרקי הספר מקובצים בחמישה שערים שכל אחד מהם עוסק בפן אחר של שייכות: מושג האינטליגנציה כהביטוס אתנו-תרבותי, ביקורי מולדת והזיקה לבית, תפיסת העולים את ביתם החדש -- ישראל, התמקמות בשדה הזיכרון ביחס לסוגיות האנטישמיות והשואה, וגבולות הקולקטיב וההיררכיות הפנימיות המרכיבות אותו. הספר נחתם בדיון במושג "השתייכות ביקורתית" ובתרומתו של המושג לחקר ההגירה.

גילי המרוויינים נעים בין 19 ל-25, וכולם הגיעו ארצה לאחר שהשלימו את לימודיהם התיכוניים בארץ הולדתם. מלבד היותם צעירים ועולים "חדשים" יחסית, ראוי לציין שמחציתם

* המחלקה לישראל במזרח התיכון ומדעי המדינה, אוניברסיטת אריאל

ביקורת ספרים

של המרואיינים באו ממוסקבה ומסנט פטרבורג, מרביתם למדו באוניברסיטה העברית בפקולטות למדעי החברה והרוח וכולם הגדירו את עצמם חלק מהאינטליגנציה הרוסית. כל אלו משייכים אותם לקבוצה חברתית-תרבותית מסוימת מאוד גם בקרב יוצאי ברית המועצות. אי לכך יש להתייחס במידה של זהירות למסקנות הנובעות מהספר, והמחברות אכן מדגישות שהניתוח בו "מתבסס על חקר מקרה" ו"ההכללה הנובעת ממנו משמעותה אנליטית-קונספטואלית ולא סטטיסטית" (עמ' יג--יד). הניתוח המעולה של המחקר אכן מציע תובנות חשובות בסוגיות המתמייחסות לשייכות העולים, אך שאלת תקפותן של חלק מהתובנות שבספר להקשרים רחבים יותר מהמקרה הישראלי, כפי שמציעות החוקרות, היא מורכבת. שלא כמו המרואיינים בספר, לא כל המהגרים רואים עצמם חלק מהלאום של המדינה הקולטת ולא כולם רואים את המדינה כביתו הלאומי של עצמם. ודווקא מאפיינים אלו הם שמאפשרים לכנות, גם אם בהכללה מסוימת, את הגירתם של יוצאי ברית המועצות "עלייה".

התרומה הקונספטואלית הרחבה של הספר נעוצה בכך שהחוקרות מציעות גישה חדשה לחקר ההשתייכות בהגירה, "המעמידה במרכז את אופן הקריאה, ההבנה והפרשנות של המהגרים את האתוסים התרבותיים המצויים ביסודה של כל חברה ואת ההשתתפות בשיח עליהם" (עמ' 219). מתוך גישה זו הן מגדירות את השייכות "כהשתתפות בשיח התרבותי על אודות המשמעות של האתוסים הלאומיים" (עמ' 220). דרך הראיונות ומסגורם הקונטקסטואלי המחברות מראות שמרבית העולים אינם חותרים תחת הנחות המוצא של האתוס הציוני, הרואה בישראל את ביתו הלאומי של העם היהודי, אך עם זאת הם "מסרבים לקבל כמובן מאליו את מכלול הצווים המוסריים המכוננים את האתוס" הציוני הקנוני (עמ' 113). יוצאי חבר העמים "מציעים פרשנויות חלופיות לאתוס בקול ביקורתי שאינו אחיד אלא רב קולי ומגוון" (שם). המרואיינים מסרבים להכפיף את הזהות היהודית לישראליות, אינם מקבלים כמובן מאליו את הקריאה לזהות ישראלית אחידה, חותרים תחת זיקת הגומלין שבין זהות לישיבה במקום, ותובעים הכשר חברתי לחיות בארץ מתוך מניעים פרקטיים. הכותבות מכנות גישה מורכבת זו "השתייכות ביקורתית".

דפוסי השייכות שמצאו לומסקי-פדר ורפפורט אצל העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר דומים עד מאוד לדפוסים המאפיינים בשנים האחרונות את החברה הישראלית כולה. הן מציינות ש"פרשנויותיהם אינן זרות לשיח העכשווי בחברה הישראלית העסוקה בסוגיית הזהות הקולקטיבית" וש"קולותיהם אינם ייחודיים וגם לא חריגים אלא משתלבים בתוך הדיון הציבורי סביב האתוס הציוני"; "הם משקפים את הבקיעים הטמונים בו, מבליטים אותם, ובה בעת הם קול נוסף ומשמעותי התורם להגדרת האתוס מחדש" (עמ' 137--138). יתרה מזו, אפשר לומר שהאמירות שעלו בראיונות נובעות מהלגיטימיות שהחברה הישראלית מאפשרת כיום לביטויים כאלה, ובמידת מה אף מצפה להם במסגרת הישראליות הספקנית החדשה. ולמרות האמור מעלה, בחלקים רבים בספר נראה שהחוקרות עצמן מתקשות להיפרד מתפיסת האתוס הציוני הקנוני כאתוס שעודנו נהנה מהגמוניה מוחלטת בחברה הישראלית. משום כך לומסקי-פדר ורפפורט בוחרות לפתוח בניתוח הקיבוץ כנקודת ייחוס לבחינת זיקתם של העולים לישראל. המחברות מציינות ש"קשה לחשוב על מקום המגלם את האתוס הציוני יותר מאשר הקיבוץ" (עמ' טו), ובכך מזהות את האתוס הציוני כולו עם גרסתו "הפועלית" הקנונית, שאכן נהנתה מהגמוניה רבת שנים בשיח הישראלי, אך איבדה מזמן את מעמדה. כך, במקומות רבים לאורך הטקסט ובניגוד מסוים לאמור במפורש בניתוחי הספר עצמו, הביקורתיות של המרואיינים כלפי הקנון הציוני המסורתי ממוצבת כמובלע כעמדה החותרת נגד הזרם הכללי ולא כהצטרפות לקולקטיב הישראלי במסגרת

כללי המשחק החדשים שהוא מציע.

הספר אינו נטול הנחות מוצא ופרשנויות שעבור חלק מהקוראים יראו שנויות במחלוקת. אפילו המינוח המשמש את המחברות חושף את הבעייתיות ואת המטען הפוליטי של ההגדרות של כל צדי הדיון העכשווי על אודות מהותה של הישראליות. השאיפה לניטרליות מדעית עומדת כנראה מאחורי שימושן במילה "מהגרים" לתיאורם של המרואיינים, במקום המילה "עולים" הטעונה פוליטית אך שגורה יותר בשיח הכללי. הדבר עומד בניגוד בולט לשימושן במילה "רוסים" דווקא משום שזהו "הכינוי שנותנים הן המהגרים והן החברה בישראל לגל ההגירה הגדול של העולים מחבר העמים" (עמ' יא). אבל מעל הכול, ללא שום צל של ספק, זהו ספר מעמיק, מתוחכם וחשוב ביותר, התורם תרומה משמעותית להבנת מבני הזהות המורכבים של עולי שנות התשעים ולקונספטואליזציה של חקר שיח הזהות של מהגרים בכלל. המחברות ניחנו בעין אנושית ומחקרית רגישה ומאבחנת. בספקן הסברי רקע מצוינים על סביבת המקור התרבותית-חברתית של יוצאי ברית המועצות הן מאפשרות לקורא להבין לעומקן את משמעויות אמירותיהם של המרואיינים ואת בחירות הזהות המורכבות שלהם.